

El record de la Germania a la segona meitat del segle XIX i el primer terç del XX

[The memory of the Revolt of the Brotherhoods in the second half
of the 19th century and the first third of the 20th century]

RAFAEL ROCA

Universitat de València - IIFV

ORCID: 0000-0002-2111-0423 // rafael.roca@uv.es

RESUM: L'estudi s'ocupa d'assenyalar l'atenció que els escriptors valencians de la segona meitat del segle XIX i el primer terç del XX dedicaren a la revolta de les Germanies. D'aquesta manera, s'hi posa especial atenció en les conferències que, sobre les dissimilituds entre «les Comunitats de Castella i les Germanies de València», pronuncià Fèlix Pizcueta en desembre de 1881 i gener de 1882; la redacció i recepció de l'obra teatral *Lo darrer agermanat*, que Constantí Llombart estrenà en 1883; els dos textos —un dels quals inacabat i totalment desconegut— que, en valencià i ambientats en les Germanies, redactà el jove Vicent Blasco Ibàñez; i altres obres literàries, acadèmiques i periodístiques que van veure la llum al territori valencià durant la segona part del Huit-cents i fins a 1935.

PARAULES CLAU: Germania, segles XIX i XX, literatura valenciana, Fèlix Pizcueta, Constantí Llombart, Vicent Blasco Ibàñez

ABSTRACT: The study aims to highlight the attention that Valencian writers of the second half of the 19th and the first third of the 20th century devoted to the Revolt of the Brotherhoods ('Germanies'). In this way, special attention is paid to the lectures given by Fèlix Pizcueta in December 1881 and January 1882 on the dissimilarities between «the Communities of Castile and the Germanies of Valencia»; the writing and reception of the play *Lo darrer agermanat*, which Constantí Llombart premiered in 1883; the two texts —one of which is unfinished and totally unknown— which, in Valencian and set in the Germanies, were written by the young Vicent Blasco Ibàñez; and other literary, academic and journalistic works that saw the light in the Valencian territory during the second part of the 19th century and until 1935.

KEYWORDS: Germania (The Revolt of the Brotherhoods), 19th and 20th centuries, Valencian literature, Fèlix Pizcueta, Constantí Llombart, Vicent Blasco Ibàñez

Recepció: 10/03/2021. Acceptació: 22/03/2021. Publicació: 27/07/2021

Una bona forma de comprovar amb quins ulls contemplaren la revolta de les Germanies els escriptors valencians de la segona meitat del segle XIX —és a dir, els protagonistes del moviment lingüístic i literari conegut com la Renaixença— consisteix a examinar com reaccionaren davant de l'aparició del volum *La germania de Valencia*, que en 1884 publicà, a Madrid, Manuel Danvila i Collado (1830-1906);¹ un historiador, jurista i polític conservador d'origen valencià que afrontà l'estudi de la revolta popular del segle XVI amb una manifesta intenció desmitificadora: «Danvila partía de la voluntad de impugnar las interpretaciones que veían en los agermanados unos luchadores por la libertad» (Viciano 2016: LXIV). I per això «reaccionaba contra la visión acrítica de los autores republicanos y demócratas que narraban un episodio de inicios del siglo XVI como un precedente directo de las luchas contemporáneas» (Viciano 2016: XV).

D'aquesta manera, fou el cas que diversos escriptors valencians huitcentistes —com ara Fèlix Pizcueta, Constantí Llobart, Vicent W. Querol i Teodor Llorente—, a més de fitar el treball de Danvila amb disconformitat, «si no franca hostilitat» (Viciano 2016: XLIX), el reberen «como un ataque a la historia y la identidad valencianas» (Viciano 2016: LIX). I per això expressaren «una evidente incomodidad» amb les seues tesis i fins i tot, els més combatius, interpretaren el llibre «como una lamentable “afrenta” contra la “patria chica”» (Viciano 2016: LX).

Aquesta indissimulada molèstia, que fou més accentuada entre els autors d'ideologia republicana i progressista que no entre els de moderada i conservadora, es produí perquè els escriptors de la nostra Renaixença sentiren una certa atracció per les Germanies, en tant que episodi històric que singularitzava i conferia identitat al poble valencià. I perquè interpretaren el treball de Danvila com una agressió —una més!— contra el moviment de la Renaixença i la

*Aquest treball forma part del Projecte PGC2018-097011-B-I00 “Biografías marginales: violencia, sexo, género e identidad. Edición y análisis de las fuentes documentales valencianas de la época foral”, del Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades del Gobierno de España.

1 El volum, precedit d'un extens estudi introductor de Pau Viciano titulat «Manuel Danvila, un historiador académico entre la crítica y la política conservadora», fou reeditat en 2016 per Urgoiti Editores.

historiografia romàntica liberal de la primera meitat del segle XIX, amb la qual, a partir de 1859, s'alinearen.

Així les coses, i tal com recentment ha afirmat Pau Viciano, la primera obra literària que, en el segle XIX, evocà i rememorà la revolta de les Germanies fou el drama titulat *El Encubierto de Valencia*, d'Antonio García Gutiérrez, «un autor andalús establert a Madrid»; cosa que, efectivament, «no deixa de ser sorprenent» (Viciano 2021). Aquell «drama en cinco actos y en verso», que s'estrenà en 1840, se centrava «en el misteriós personatge que, en els moments agònics de la Germania, es faria passar per un net de Ferran el Catòlic capaç d'enardir el poble amb discursos mil·lenaristes» (Viciano 2021). I és el cas que, per a un autor com García Gutiérrez, que en 1865 va tornar sobre el tema amb un nou «drama en cuatro actos» titulat *Juan Lorenzo*, «l'evocació literària de les Germanies s'inscrivía en la “invenció” liberal de la nació espanyola, on tenien cabuda des de la reina Urraca de Castella fins als almogàvers i els agermanats» (Viciano 2021).²

Per un motius o per altres, no hi ha dubte que la dècada dels anys quaranta del segle XIX fou la de la recuperació de les Germanies com a font d'inspiració literària. Ja que, com anys enrere apuntà Josep Lluís Sirera (1988: 69), «de 1842 és l'obra de J. L. Quesada [titulada] *Valencia en el siglo XVI o nobles y plebeyos*»; i «de l'any següent, *El Encubierto de Valencia*, d'autor desconegut i on —en un acte d'exaltació dels furs valencians— tenia lloc una desfilada dels penons gremials».

Amb tot, des del punt de vista nostrat, fou l'historiador Vicent Boix i Ricarte (1813-1880), ideòleg de la branca valenciana de la Renaixença i mestre de la generació literària més brillant de la segona meitat del segle XIX, qui atorgà vertader protagonisme a la revolta agermanada. Així, a la seua *Historia de la ciudad y Reino de Valencia* (1845-1847) dedicà més d'una quarantena de pàgines a descriure «el principio, progresos y término de la Germania, que costó

2 Segons que també ha asseverat Viciano (2021), la peça *Juan Lorenzo* «plantejava la dicotomia entre el dirigent idealista moderat que havia estat Joan Llorenç, per contraposició al revolucionari radical i ambiciós representat per Guillem Sorolla. No és difícil veure en el rerefons d'aquesta obra la inquietud que els vells liberals progressistes experimentaven en ser desbordats pel republicanisme federal i, fins i tot, per l'incipient moviment obrer».

a los valencianos la pérdida de inmensos tesoros, y la muerte de más de catorce mil personas» (Boix 1845: 386). Una revolta que, malgrat el relat més aviat neutre que en feu, degué contemplar amb escepticisme i poc o nul entusiasme. Així es pot advertir en el següent fragment:

«Los días siguientes a la elección de los Trece fueron consagrados a todo género de fiestas populares, y cuéntase que ponderando un agermanado las ventajas de su revolución y variación del sistema de gobierno, le contestó graciosamente su muger: mucho me pesa la elección que acabáis de hacer en el día de los Inocentes; pues acaso os suceda lo que en este día acontece en los conventos; a los legos y gente menuda se les da ese día por burla la autoridad suprema, y antes de la noche se les lleva a pescozones» (Boix 1845: 350-351).

En aquesta mateixa línia d'evocació d'una revolta i un líder agermanat —l'Encobert— que havia qualificat com a «un personaje misterioso [...] que, ora como un apóstol, ora como un soldado aventurero, alucinó la credulidad de los comuneros y logró una gran reputación debida a su indómito valor» (Boix 1845: 383), entre els anys 1852 i 1859 i amb el títol —novament— d'*El Encubierto de Valencia*, Boix publicà el que va qualificar com una «novela original del siglo XVI». Una obra que, segons Viciano (2021), li permeté «desplegar tots els recursos del fulletó, el model de literatura llegida més popular de l'època».

D'altra banda, i ja en plena meitat del segle XIX, la dècada dels anys setanta fou també pròdiga en l'explotació literària de les Germanies; i, sobretot, de la figura de l'Encobert, una celebritat que, tal com afirmà Escartí (2006: 41), devia exercir una gran atracció sobre aquells escriptors. Així, no pot ser casual que en 1876 Antonio Chocomeli Codina estrenara, al Teatre Principal de València, un «drama en tres actos y en verso» titulat, precisament, *El Encubierto*. Ni que, un any després, Francesc Palanca i Roca donara a la llum un nou drama històric en vers titulat *Fueros y Germanías o el Encubierto de Valencia* (1877); una peça que, en opinió de Sirera (1988: 69), traspua «una visió federal-universalista que s'adiu més amb la concepció cultural dels republicans blasquistes que no pas amb els d'un valencianisme cultural. [...] A l'obra de

Palanca, l'Encobert ens és oferit com un promotor del progrés humà que parla de *la imprenta (que) es la gran palanca / para la ley del progreso*. Conseqüentment, l'exaltació del moviment agermanat descansarà en el que de precedent va tenir aquesta revolta per a la Humanitat sencera».

Encara en referència a l'obra *Fueros y Germanías o el Encubierto de Valencia*, Escartí ha asseverat que l'autor, «republicà i federalista, volgué mostrar el comportament d'aquella revolta com un antecedent de les revolucions del seu segle, amb dos finals diferents: en el primer, la justícia divina seria l'encarregada de castigar els dolents [...]; en el segon —que es portava a termini si la sala es trobava plena de gents populars—, era un agermanat qui castigava amb la mort el criat del marquès, tot acabant la representació amb un crit en contra dels tirans, és a dir, de l'opressió del que llavors ja més que *senyors* s'havien convertit en *senyorets*» (Escartí 2006: 41).

Potser esperonada per les obres de Chocomeli Codina i Palanca i Roca, la branca valenciana de la Renaixença donà noves mostres d'interés per l'episodi de les Germanies arran de la fundació de Lo Rat Penat, la societat cultural al voltant de la qual, a partir de juliol de 1878, començà a gravitar aquell moviment lingüístic i literari. I així, comprovem com el cartell anunciador de l'edició dels Jocs Florals de València corresponent a 1880 incloïa un premi extraordinari per «al trovador que cante ab més inspiració a lo carrer de Gràcia, conmemorant la lluita qu'en ell va tindre lloch en temps de la Germania».³

Com que, ni que siga en part, «la primera Renaixença, tant a Catalunya com al País Valencià, mancada en aquest aspecte de referents històrics propis, no veia en les Germanies més que una prolongació provincial de la revolta comunera de Castilla» (Viciano 2021), en desembre de 1881 la Secció de Ciències Historicoarqueològiques de Lo Rat Penat promogué un extens —i intens— debat sobre la «Diferència entre el esperit de les Comunitats de Castilla y les Germanies de València». El diàleg fou animat per Fèlix Pizcueta, un prohoms de l'entitat que, en la seua condició de

3 *Las Provincias* (31-01-1880).

progressista moderat i liberal, n'havia sigut elegit primer president durant el període 1878-1879.

En aquest sentit, sabem que el tema es desenvolupà al llarg de diverses sessions consecutives —quatre, segurament—⁴ que tingueren lloc des del 9 de desembre de 1881 fins al 17 de gener de 1882, i que van ser resumides a través de dues ressenyes periodístiques. De manera que, segons publicà la premsa, el primer de «la serie de discursos que se había propuesto pronunciar» Pizcueta fou tan sols una mera exposició introductòria de l'assumpte; entre altres coses perquè el ponent no es trobava bé de salut i, en conseqüència, es limità «a indicar únicamente el punto de vista bajo el qual se proponía desenvolver el citado tema». Hi assegurà, això sí, «que su idea [...] está inspirada por un verdadero espíritu de valencianismo»; i que, ara ja en primera persona:

[...] voy a poner en parangón el movimiento revolucionario de las Germanías de Valencia con el de las Comunidades de Castilla, en la misma época y obedeciendo a las mismas causas, al parecer, pero reinando en aquellas otro espíritu muy distinto, y que en todo es semejante a las aspiraciones de la democracia moderna.

Per tant, i encara que les compararia, deixava clar que les revoltes dels comuns castellans i dels agermanats havien estat animades per esperits diferents. A més, també assegurava que, «así como en otras cosas que atañen a la cultura general de España han sido los valencianos los que han pronunciado la primera palabra y realizado el primer acto, en eso también del derecho político hemos sido los primeros en querer para nuestro reino el gobierno de todos para todos»⁵; és a dir, el sistema democràtic.

4 Així ho fa pensar que al final de la ressenya periodística que es publicà després de la primera sessió s'afirmara: «En las próximas conferencias se ocupará el Sr. Pizcueta, según indicó, de los movimientos insurreccionales de Castilla primero y de Valencia después, dejando para una última sesión el establecer las diferencias que son el objeto primordial del tema». «Lo Rat-Penat. Sección de Ciencias histórico-arqueológicas», *Las Provincias* (11-12-1881), p. 2-3.

5 *Ibidem*.

D'altra banda, en la crònica periodística que hom publicà amb posterioritat a la darrera de les conferències —que, com ja ha sigut dit, se celebrà el dimarts 17 de gener de 1882— s'explica que Pizcueta s'ocupà de la revolta de la Comunitades, l'objectiu de la qual «no era [otro] que vindicar a Castilla de los ultrajes recibidos» per part de Carles I; «y conservar los privilegios concedidos por anteriores reyes». I també, que:

[...] en cuanto a las Germanías de Valencia, su objeto y fin cambian por completo, según el Sr. Pizcueta; nada tiene que ver el rey en el origen de ellas, puesto que apenas es conocido personalmente en el país cuando estallan, e ignóranse todavía los propósitos y fines del joven monarca.⁶

Així les coses, i en referència al moviment de la Germania, l'anònim periodista explicà que «algunos historiadores, principalmente castellanos, aseguran que el alzamiento este tuvo por objeto librar al pueblo del yugo de los señores, lo cual niega el Sr. Pizcueta, puesto que en ningún país la nobleza ha sido menos opresora y más ciudadana que en Valencia». En conseqüència, l'ex-president de Lo Rat Penat prosseguí assegurant:

[...] fue el sentimiento innato de libertad en el pueblo valenciano, que encontró ocasión oportuna de manifestarse espontáneamente, viéndose organizado en gremios, armado para la pelea; ausente el rey, que no había de mirar con malos ojos todo cuanto contribuyese a dar importancia al elemento popular contra la nobleza, enemiga más capital de la monarquía.

I que:

[...] los agermanados son todos hijos del pueblo, sus gefes conocidos populares artesanos, que así dan muestras de discreción en el consejo como

6 «Lo Rat-Penat», *Las Provincias* (21-01-1882), p. 2.

de valor en la pelea, y sus aspiraciones *a tener representación* por medio de dos jurados en el consejo de Valencia.⁷

En darrer terme, Pizcueta finalitzà la seua exposició sobre el tema remarcant les diferències entre totes dues revoltes:

Manifestando que el movimiento de Castilla tenía por objeto únicamente conservar lo que ya existía, reivindicar derechos y privilegios anteriormente otorgados; no representaba una revolución como las Germanías de Valencia, cuyos propósitos eran llevar a las esferas del poder la representación del cuarto estado, que es lo que constituye lo sustancial de la democracia.

Unes afirmacions que disten de presentar les Germanies com «una prolongació provincial de la revolta comunera de Castella», i amb les quals no degueren estar d'acord alguns dels intel·lectuals presents —com ara Josep Vives Ciscar, Josep Maria Torres i Blai Valero—, que, segons també assenyala la crònica periodística, van establir amb «el disertante [...] una amigable pero levantada discusión».⁸

En aquest sentit, Teodor Llorente, que molt probablement assistí a les diverses conferències de Pizcueta, en 1887 afirmà que la Germania era «más nombrada que conocida, y objeto de apasionados juicios, que toca a la crítica depurar» (Llorente 1887: 143). I també, que:

[...] en artículos de periódicos y en discursos tribunicios, en odas y en romances, en dramas y en novelas pseudo-históricos, han figurado Guillel Sorolla, Vicente Peris, Juan Lorenzo y el misterioso *Encubierto* como tipos ideales, creados casi siempre a capricho del autor. La Germania espera un historiador concienzudo que destruya esos convecionalismos burdos» (Llorente 1887: 144).

7 *Ibidem*.

8 *Ibidem*.

Senyal, doncs, que no l'acabava de convèncer l'estudi que, a propòsit, havia publicat tres anys abans Manuel Danvila —malgrat que, en nota a peu de pàgina, el qualificava de «publicista laborioso y fecundo» que «ha tratado con criterio imparcial este asunto» (Llorente 1887: 144).⁹

De fet, i en referència a *La germanía de Valencia*, cal recordar que Llorente coneixia l'opinió del seu íntim amic Querol, qui, en carta datada el 18 de novembre de 1884, li havia confessat que el criteri històric de Danvila «ha parecido no sé si apasionado o subordinado a consideraciones políticas de actualidad»; i que, «con más tiempo para examinar bien la época y con mayor independencia de juicio, hubiera podido hacer un libro más imparcial y menos sujeto a críticas destempladas» (Roca 2012: 252).

Tornant a la visió que Fèlix Pizcueta tenia de la revolta agermanada, cal assenyalar que, tres anys després de les conferències anteriorment esmentades, durant el discurs d'obertura del curs 1884-1885 de Lo Rat Penat, que pronuncïà en qualitat de nou president, assegurà:

[...] aquells valents de les Germanies no foren furiosos revolucionaris y demagògichs, sinó Batistes precursors de la moderna revolució; lo seu moviment ofegat en sanch fon l'esforç primer, fora si se vol de temps y de sahó, per a l'adveniment a la vida pública del quart estat, com ara se diria. Si se'ls acusa de haber donat ocasió a desòrdrens y violències, digau-me quina es la revolució —però, més encara, la reacció— que no ha adolit dels mateixos defectes. La tempesta, en quals núbols se forja lo raig que destrosa y mata, dona també la pluja que asahona la terra (Pizcueta 1885: 13-14).

En conseqüència, és molt probable que les diferents sessions de debat que protagonitzà Pizcueta en desembre de 1881 i gener de 1882 esperonaren la

9 Sobre això, cal tindre present que, molt probablement, amb aquella nota Llorente seguia les pautes de la cortesia acadèmica, ja que, en *La germanía de Valencia*, «Danvila se mostró generoso al reseñar una obra de carácter histórico de Teodor Llorente como era *Valencia. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia*» (Viciano 2016: XLIX).

redacció de la principal peça teatral que, sobre el tema de les Germanies, produí la branca valenciana de la Renaixença. Portava per títol *Lo darrer agermanat*, i era obra de Constantí Llombart, l'autor que havia llançat la idea de fundació de Lo Rat Penat. Així, tot sembla indicar que Llombart redactà aquella obra al llarg dels primers mesos de 1882; i que desitjà estrenar-la durant la funció pública que, en juny de 1882 i al Teatre Principal, l'entitat ratpenatista dedicà «al fomento de la literatura dramática valenciana». Així es pot llegir a la *Revista de Valencia* corresponent a l'1 de juliol: «No se ponían en escena obras nuevas, como hubiera deseado la Sociedad, porque un drama que escribía al efecto el Sr. Llombart, no lo terminó a tiempo».¹⁰ I fou així que, «gràcies a una còpia manuscrita que és servada als arxius de Lo Rat Penat, sabem que sí pogué acabar una primera versió que presentà als Jocs Florals que aquesta entitat convocà aquell any» (Estrela 2018: 186), i que tingueren lloc la nit del 29 de juliol (Roca 2011: 108).

Siga com siga, és molt probable que Llombart, que no va aconseguir que la seua obra hi fora premiada,¹¹ continuara treballant en la redacció de *Lo darrer agermanat* durant els mesos següents. Perquè és el cas que, segons informà la premsa, la peça teatral no fou estrenada fins al 5 de desembre de 1883 «en el teatro de la calle de Ruzafa».¹² Una obra l'acció de la qual «transcorre en els últims moments de la Germania i, més concretament, en l'enfrontament final on morirà Vicent Peris, assetjat a sa casa de València, que després seria assolada i el seu solar sembrat de sal, com a càstig exemplar» (Escartí 2006: 42).

L'endemà de l'estrena de *Lo darrer agermanat*, el diari *Las Provincias* publicà una ben interessant crítica teatral —anònima, però molt probablement escrita pel director, Teodor Llorente— que ofereix algunes de les claus al voltant de les contradiccions i la incomoditat que el record de les Germanies devia provocar en-

10 «Crónica mensual». *Revista de Valencia* (01-07-1882), p. 381.

11 El premi quedà desert, potser perquè «la veu del líder agermanat Vicent Peris —que en el text de Llombart rep la consideració d'heroi nacional— defensant els interessos dels valencians, o l'exaltació patriòtica d'alguns personatges secundaris, com Ambrós, demanant que isquessen els castellans fora de València, eren manifestacions ideològiques massa explícites i “discordants” amb el discurs oficial apolític que preconitzaven els responsables de gestionar aquella entitat» (Estrela 2018: 188).

12 *El Constitucional* (07-12-1883).

tre els escriptors de la Renaixença d'ideologia més conservadora. Així, després de destacar que la representació havia tingut «alguna importancia en el orden literario por su novedad» —i d'animar a la redacció de nous «dramas históricos, escritos en valenciano, puesto que la propaganda del Rat-Penat ha hecho que se aficionen algo la gente a la poesía en nuestra antigua lengua»—, l'anònim periodista afirmà:

Otros argumentos hubiésemos preferido, en nuestra historia patria, a este, propio para avivar la pasiones políticas, renovando, si posible fuera, antiguos rencores; pero, de todas maneras, felicitamos al señor Llombart por su iniciativa en llevar a la escena un drama histórico en valenciano». ¹³

D'on, a més d'una clara lloança a la redacció de teatre de temàtica seriosa en la llengua dels valencians, es desprén que l'evocació de la revolta agermanada resultava molesta perquè avivava —o podia avivar— les passions polítiques i les antigues rancúnies.

D'aquesta manera, i tal com remarcà Estrela (2018: 187), resulta indubtable que «*Lo darrer agermanat* no era un producte “neutre”». En primer lloc, perquè es tractava d'«un text d'ambicions literàries relativament cultes i això es pot notar tant en l'ús del metre (decasíl·lab) com en la presència de freqüents arcaïsmes en la llengua emprada» (Escartí 2010: 38). Però, sobretot, perquè:

[...] hi ha una clara pretensió de reivindicar un episodi històric nacional entre els valencians del moment, no sols presentant l'agermanat Vicent Peris com un defensor de les classes populars i d'un cert republicanisme *avant la lettre*, sinó també com un defensor dels furs i de les lleis valencianes contra la presència dels castellans, que són clarament considerats com “estrangers” en diferents passatges de l'obra. [...] Tot plegat, en aquest text es pot veure el millor Llombart: conjugà erudició —dins els límits de l'autor—, creació —amb clara voluntat literària— i reivindicació política —des de l'òptica cultural de la Renaixença que ell proposava—, per tal d'aconseguir un producte digne com és *Lo darrer agermanat* (Escartí 2010: 38).

13 «*Lo darrer agermanat*, drama histórico en un acto», *Las Provincias* (06-12-1883), p. 2.

En aquest sentit, alguns anys abans Josep Lluís Sirera (1988: 69) s'havia preguntat:

¿Què és el que podia oferir de nou l'obra de Llombart? D'entrada, l'emprament del valencià per a una peça de tema tràgic, car l'acció es concentra als últims moments de la resistència de Vicent Peris. A més a més, una concepció obertament valencianista: el poble valencià ha d'aspirar a unificar-se i constituir un bloc, per damunt les diferències socials. Tots, nobles i plebeus, han de defensar la pàtria davant de l'estranger.

De més a més, és interessant remarcar que, el mateix any de l'estrena de *Lo darrer agermanat*, un joveníssim Vicent Blasco Ibáñez —de setze anys i deixeble de Llombart— optà al premi extraordinari dels Jocs Florals de València de 1883 que patrocinaven Leopold i Leandre Garcia;¹⁴ i hi «obtingué el segon accèssit per una llegenda en prosa sobre fets de la història de València» (Roca 2011: 113). Aquella narració, que havia estat presentada a concurs «sota el lema Furs i llibertat» i romangué «completament inèdita» fins a la segona meitat del segle xx (Cucó 1967: 14), porta per títol *Lo darrer esforç*, «està ambientada al temps de les Germanies valencianes» i, en opinió d'Alfons Cucó (1967: 16):

[...] no és un relat gratuït. Blasco, de fet, reivindica les franquícies populars perdudes adreçant-se —amb un encert total— al que sociològicament serà, políticament i literàriament, la seua futura clientela: el món artesanal valencià, els «proletaris de coll dur» i una bona part dels altres, els petits propietaris rurals desvinculats de l'Església.

Més enllà de l'interés d'aquest conte, que com bé ha afirmat Viciano (2021), «tot i centrar-se en la figura de l'Encobert, no insistia en els aspectes misteriosos i fulletonescos del seu origen, sinó en el seu tràgic intent per salvar la revolta agermanada», resulta del tot eloqüent descobrir que Blasco Ibáñez

14 «Juegos florales de 1883», *El Mercantil Valenciano* (30-07-1883), p. 1.

escrigué una segona obra literària novament ambientada en les Germanies que, segons sembla, quedà inacabada i mai no arribà a veure la llum.

A propòsit, en febrer de 1930 Francesc Almela i Vives anuncià que «una persona que conoce al dedillo, ce por be, punto por punto, la biografía del novelista» li havia explicat que, pels voltants de l'estiu de 1891, els membres de la tertúlia que convocava Josep M. Puig i Torralva —entre els quals, Constantí Llombart, Josep M. de la Torre, Francesc Martí Grajales, Ramon Andrés Cabrelles i d'altres—, i «a la que concurría Blasco Ibáñez», instaren el novel·lista «para que escribiera en valenciano y hasta se le indicó que sería preferible que lo hiciera para el teatro». Demanda a la qual Blasco respongué afirmativament. I «a los pocos días nos leyó [dos actes d']un drama titulado “Guillem Sorolla”, y basado en la leyenda recogida por el historiador Vicente Boix acerca de aquel héroe de las Germanías» (Almela 1930).

Però fou el cas que la peça teatral de Blasco quedà inacabada, segons l'anònim informant d'Almela —que considere versemblant identificar amb Andrés Cabrelles— perquè:

[...] daba la casualidad de que Puig Torralba tenía escrito un drama titulado «Lo darrer agermanat» en que, en torno al caudillo Vicente Peris, había el mismo ambiente. Blasco Ibáñez, en vista de ello, desistió de continuar la obra».

Una informació parcialment errònia, ja que, com sabem, l'autor de *Lo darrer agermanat* és Llombart, i no Puig Torralva. Amb tot, i siga com siga, el ben cert és que aquell drama en valencià titulat *Guillem Sorolla* restà inconclús; i els dos actes que el novel·lista llegí als integrants de la tertúlia quedaren «en poder de Senent, editor en París de “Impresiones de un emigrado”, el primer libro de Blasco Ibáñez» (Almela 1930).

Encara en referència a la producció literària en valencià que veié la llum durant les darreres dècades del segle XIX, recentment Àlex Llinares ha recuperat la memòria d'un poeta fill d'Altea que, segurament inspirat pels escrits d'autors com ara Boix i Llombart, escrigué un poema dedicat a la Germania. Es trac-

ta de l'«advocat i periodista amb afició d'escriptor des de ben jove» Vicente Eugenio Miguel i Madaleno (1852-1934), que «ideològicament era republicà i federalista»; i que, a principis de la dècada dels anys huitanta, redactà una composició titulada «La guerra de les Germanies» que fou reproduïda en el *Ensayo biográfico bibliográfico de escritores de Alicante y su provincia* que en 1888 donà a l'estampa Manuel Rico. D'ací que Llinares deduïska que Miguel i Madaleno «degué escriure el poema abans de la publicació del llibre de Rico, i coincidint segurament amb els anys en què es va publicar l'obra [*Lo darrer agermanat*] de Llombart» (Llinares 2019: 38).

«La guerra de les Germanies» —que ha sigut analitzat per Llinares— està dividit en huit parts. L'autor s'hi «posiciona del costat del bàndol agermanat, perquè considera que la revolta dels agermanats era una lluita de classes». Dedicat tota una part, la setena, a elogiar la figura de Vicent Peris —el protagonista, com sabem, del drama llombartianà—: «En esta guerra terrible / hagué un home molt famós, / cor sanser, franch y lleal / y honrat y valent com pocs». I és en l'última part on «trau les seues conclusions del conflicte, tot atribuint la condició de “germans” i “màrtirs” a les persones que lluitaren per la “llibertat”» (Llinares 2019: 38).

Així mateix, també redactat en valencià —però amb pretensions diferents—, en 1897 Francesc Badenes Dalmau —a qui, segons com, situaríem en una línia ideològica progressista moderada— donà a la llum una obreta titulada *Mariola. Llegendes del temps de les Germanies*. Es tracta d'una narració en vers de ritme i to lleugers —més sentimental que no històrica— que, en la seua part final, conté unes breus «Notes» historiogràfiques que permeten comprovar de quina manera aquell episodi històric interessà Badenes Dalmau. Així, amb molta prudència, en una d'aquelles notes l'autor afirmà: «La rahó que pogueren tindre'ls plebeus per a formar la Germania, la Història ho dirà en son temps; però, siga aquella la que's vullga, los plebeus tingueren alguns motius per a alsar-se contra la nobleça» (Badenes 1897: 73).

De qualsevol manera, encara fou més prudent Lluís Cebrian Mezquita, autor del pròleg que encapçala l'obra *Mariola*, que tan sols s'hi limità a recordar l'estreta amistat que l'unia amb Badenes; i que no realitzà cap comentari respecte al tema ni al moment històric que motivaven l'obra, més enllà d'afir-

mar que «sa poètica llegenda, enclosa en estes fulles, és una de tantes entre les moltes composicions que a diari brollen de sa ploma; si no la més meritòria, és, sens género de dupte, una de les que millor esfumen son estil y son caràcter» (Cebrian 1897: VII).

A l'inici del segle xx, la convocatòria dels Jocs Florals de València —que, recordem-ho, organitzava Lo Rat Penat— corresponent als anys 1902 i 1903 inclogué un premi extraordinari, patrocinat per l'Ajuntament de Palma, «al autor del millor treball sobre “Les relacions entre la Germania de València y la de Mallorca (segle xvi)”, preferint al que obtinga notícies desconegudes o inèdites». ¹⁵ I, en totes dues ocasions, el premi quedà desert.

Immers ja en el que podríem qualificar com a moviment de la post-Renaixença, l'1 de març de 1914 el jove valencianista Marià Ferrandis Agulló —sota el pseudònim d'Eugènic (Dolç 1991: 569)— publicà un article periodístic en el qual recordava: «[...] al comensament del regnat de Carles I, hi hagué a Castella l'alsament de les comunitats i simultàniament s'efectuava a València un moviment democràtic conegut amb el nom de les Germanies». Era així com Eugènic (1914) aprofundia en la línia encetada per Pizcueta, i asseverava: «[...] els dos alsaments eren completament oposats, car el de Castella el promogueren els nobles contra'l rei, i el de València, el poble contra'ls nobles».

D'altra banda, tenim notícia que el 16 de maig de 1915, durant la reunió de representants de les Joventuts Valencianistes que tingué lloc «en la secretaría de Lo Rat Penat [...] se ha acordado constituir una Federación de Juventudes Valencianistas, bajo la denominació de “Germanía Valenciana”, nombrándose una ponencia para que estudie el reglamento». ¹⁶ Sobre això, el diari *Las Provincias*, a més de destacar que també varen acordar «la publicación de un Manifiesto dirigido a la opinión valenciana», ¹⁷ n'anuncià la reunió fundacional definitiva quatre dies després: «Germania Valenciana. Se convoca per a hui

15 *Las Provincias* (21-III-1902).

16 «Por el monasterio del Puig. La sesión de hoy», *La Correspondencia de Valencia* (16-05-1915), p. 1.

17 «La Asamblea de Juventudes valencianas», *Las Provincias* (17-05-1915), p. 1.

dimecres a les set de la vesprada, a la reunió que se celebrarà en la Societat Lo Rat Penat a totes les joventuts valencianes adherides per a la constitució definitiva de la Junta de Germania».¹⁸

En referència a les convocatòries dels Jocs Florals de València que se celebraren durant les dues primeres dècades del segle xx, cal remarcar que en el certamen de 1915 resultà guardonat un sonet de Pere Bonet Alcantarilla titulat «Germania»;¹⁹ i que en el de 1917 Enric Ribés Sangüesa obtingué el premi extraordinari que patrocinava l'Ajuntament de Castelló de la Plana per un «Estudio crítico de las Germanías con relación a la historia de Castellón».²⁰ Un treball que fou redactat en valencià i que, quatre anys després, veié la llum a l'Establiment Tipogràfic de Fills de J. Armengot, de Castelló, amb el títol *Estudi crític de les Germanies en relació ab la Història de Castelló*.²¹

En setembre de 1922 l'historiador Salvador Carreres Zacarés —que, anys a venir, es convertiria en cronista de la ciutat de València— publicà un article en què descrivia, a partir de documentació coetània, un dels episodis més coneguts de la guerra de les Germanies: concretament, aquell en què, després de perdre la batalla d'Orpesa:

[...] los agermanados desahogaron su rabia y furor saqueando las moradas de varios caballeros, y especialmente el palacio del Infante don Enrique de Aragón, duque de Segorbe. [...] La destrucción fue completa, desapareciendo puertas, rejas, etc.; de tal modo, que espiando la frase de la carta escrita por doña Isabel Ruffa Pexco, señora del lugar de Picasent, a los Jurados, dándoles cuenta del saqueo de su castillo, podríamos decir que no dejaron *clau en paret*» (Carreres 1922).

18 «Diario de Avisos. Germania Valenciana», *Las Provincias* (19-05-1915), p. 2.

19 «Se leyeron unos sonetos del Sr. Bonet Alcantarilla, compañero nuestro muy querido, a quien se ha concedido “la englantina d'or”. Se aplaudió mucho la lectura de todos ellos, sobre todo del titulado “Germania”». «Juegos Florales», *El Pueblo* (01-08-1915), p. 1.

20 «Anoche, en el Principal. La Fiesta de los Juegos Florales», *Las Provincias* (31-07-1917), p. 1.

21 A sota del títol, s'hi feia saber que havia sigut una «obre premiada, per unanimitat, en los Jocs Florals de València, organitzats per la docta societat Lo Rat-Penat, en l'any 1917».

D'altra banda, la premsa coetània també informà de l'inici de la publicació, per part de «la juventud de Lo Rat Penat», d'un periòdic quinzenal titulat *Germanía* que veié la llum pública per primera vegada en abril de 1925.²² Així, es tractava d'una «hermosa revista literaria y científica» que estava dirigida per Lluís Cabrelles;²³ i que arribà a editar 19 números, com a mínim.²⁴ Sobre això, quan feia cinc mesos que la publicació estava en marxa, el diari *Las Provincias* afirmà:

La literatura valenciana tiene con esta revista una excelente muestra de la labor que realiza nuestra juventud, sin que se vea en ella esa producción chocarrera que se ha considerado por alguno esencia de la gracia valenciana, cuando solo ha sido una manifestación de decadencia. Plácemes merecen el director y redactores de *Germanía*.²⁵

Així mateix, cal assenyalar que, des de les columnes del diari *El Pueblo* i sota el títol «Los hombres de las Germanías. Guillem Sorolla», entre el 10 d'octubre i el 25 de novembre de 1926 José Lloret Llorens hi publicà sis articles en què reconstruïa la biografia i principals gestes d'un destacat líder agermanat que qualificava com «un hijo de la Valencia libre y democrática». L'extens text dedicat a Sorolla, de marcat caràcter èpic, finalitzava amb la captura i execució del capitost:

Apresado, se le condujo al castillo de Montesa. En él estuvo hasta el 5 de Diciembre de 1522, en que entró en Játiva el ejército real. Por orden

22 «Noticias». *El Pueblo* (16-04-1925), p. 5. Gràcies a aquesta breu ressenya sabem que entre els col·laboradors de la revista figuraven autors com ara Francesc Almarche, Eduard Buil, Josep E. Galiana, Josep Rodrigo Pertegàs, Jesús Morante, Estanislau Alberola i Rafel Bernabeu.

23 «Hemos recibido el número 2 de la hermosa revista literaria y científica “Germanía”, que dirige don Luis Cabrelles, y en cuya portada aparece un facsímil del escudo Tri-Lunal de Comercio del reino de Valencia en siglo XVIII». «Noticias», *La Correspondencia de Valencia* (02-05-1925), p. 2.

24 «Hemos recibido el número 19 de la revista “Germanía”, que publica la Juventud de “Lo Rat Penat”. Como los anteriores, es interesante su texto, en el que figuran distinguidas firmas de los mejores escritores valencianos». «Publicaciones recibidas», *La Correspondencia de Valencia* (22-01-1926), p. 4.

25 «Valencia». *Las Provincias* (06-09-1925), p. 2.

del virrey fue conducido a esta ciudad e inmediatamente juzgado y sentenciado a ser arrastrado hasta el pie de la horca, colgado y después descuartizado. Su cabeza la envió el virrey a Valencia, donde se la expuso en la Casa de la Ciudad, en la esquina que da a la plaza de la Catedral (Lloret 1926).

Dos anys després, el 30 de novembre de 1928, el dramaturg valencià Josep Ernest Peris i Celda estrenà una obra titulada *Rialles del voler. Poema dramàtic de la època de les Germanies*, escrita «en dos actes y en vers», per les pàgines de la qual desfilen «colechals, ahermanats, ronda, soldats, pleveys, caballers, aguasils y chen del poble. L'acció en València. Època, 1520 a 23». L'endemà de l'estrena, la crítica assegurarà:

[...] la comedia, bien construida, transcurre interesando al espectador, que en muchas escenas —muy merecidamente, tras aquel canto a Valencia— mostró su entusiasmo con cálidos aplausos, que se repitieron con más brío al final de los dos actos de que consta; tanto, que hubo de comparecer el autor en el palco escénico, para compartir con los intérpretes el homenaje del público». ²⁶

Malgrat això, l'obra no degué gaudir de la recepció esperada: «Els crítics volien MÉS y el públic volia MENOS», escrigué Peris (1928: 2). I és que, segons l'autor, l'auditori no desitjava contemplar obres de temàtica seriosa, podríem dir: «¡M'han convenut! Y de hui en abant yo els promet que “no hu faré més...”», pues per lo vist, als autors valencians no mos queda atre remey que seguir “fent riure”» (Peris 1928: 2).

Finalment, en plena Segona República —el 14 de juliol de 1935—, la premsa valenciana es feu ressò de la publicació, per part de Josep Osset Merle i sota el títol de *La Germania dels menestrals de València*, del dietari —fins aleshores inèdit— de Miquel Garcia, «contemporáneo del alzamiento de las Germanías», en què l'autor «fue anotando día por día todo lo que vio o supo»

26 «Teatro Moderno. “Rialles del voler”», *El Pueblo* (01-12-1928), p. 5.

(Fenollar 1935). D'aquesta manera, Jordi de Fenollar —pseudònim de Teodor Llorente Falcó— hi qualificava les Germanies com un alçament «transcendental»; i hi assegurava que l'obra «da una sensación de vida muy intensa acerca de los pormenores de aquella lucha que se desarrolló en tiempos del reinado de Carlos I, y siendo virreina de Valencia doña Germana de Foix» (Fenollar 1935).

Al cap de tres mesos, Carles Salvador insistia en la gran significació d'aquell document històric tot destacant que el notari Miquel Garcia «vixqué els fets i els relata apassionadament, parcialment. Vixqué els fets; els patí, sembla des [del] lloc dels cavallers, dels rics, dels nobles i no des del cantó dels menestrals, dels pobres, dels agermanats». Així mateix, assegurà:

[...] reporta minuciosament els alts i baixos de la lluita del poble contra els poderosos, i diu dels agermanats prenent partit: lladres, lladres traïdors, heretges, bèsties, mala gent, maleït poble, que tenien el plaer de fer mal... Comprenem els dicteris, posat que [era] un home enemic natural de la Germania (Salvador 1935).

Això no obstant, Salvador subratllà la importància de l'obra tot assenyalant que també es feia ressò de les injustícies que s'hi van cometre:

Posat a registrar fets i a qualificar-los, veem com el Notari ens parla dels grans càstigs que el poder reial, els nobles, els cavallers, els rics, imposaren no sols als agermanats vençuts,²⁷ ans al poble tot, després de la mort de Sorolla, càstigs i injustícies, adquisició en propietat de terrers per pocs diners, innoble revenja portada a cap aprofitant els estralls de la revolució, de les pestes que hi hagueren, causa de la fam que havia aleshores al nostre País. [...] Volem remarcar ací que en 1529 encara havia força agermanats, puix que el poble estava indignat perquè els nobles no feren justícia, sinó que amb aquesta paraula a la boca feen diners amb males arts.

Per a finalitzar la ressenya Salvador (1935) sentència:

27 «venents», a l'original.

[...] posem esment en aquesta declaració, feta no obstant el partidisme de l'historiador: «Emperò no pogueren ni l'Emperador, ni els Barons fer mudar la voluntad al Poble, perquè més agermanats estaven en lo cor, aprés d'estos càstics, que no abans». És el resultat natural de la injustícia contumaç.

Com a conclusió, podem afirmar, juntament amb Vicent J. Escartí (2006: 40-41):

[...] resulta evident que el conflicte armat de les Germanies havia de representar per als homes de la Renaixença, com a bons romàntics, un punt d'interés: hi havia les figures dels herois, la defensa d'uns ideals més o menys correctament interpretats des de la distància dels segles i, encara, hi havia el referent més fresc de les guerres carlines o les revoltes, més pròximes encara (els incidents de la I República a València, per exemple), que podien fornir d'imatges viscudes de prop la reelaboració d'uns fets històrics que, en bona mesura, es podien reconstruir fàcilment i de forma directa.

Sense oblidar que la Renaixença, a les nostres terres, fou un moviment dèbil, des d'un punt de vista social, i sospitós, des del polític —és a dir, per als qui ostentaven el poder—. I, per això, el record i la reelaboració dels fets de la Germania que impulsà van ser observats en bona part com a conflictius, cosa que repercutí en una projecció relativament tímida que, quasi sempre, vingué animada de la banda dels autors més pròxims al federalisme i el progressisme. Una situació que, sens dubte, derivà de la incomoditat i poca simpatia que, als ulls de la burgesia valenciana del segle XIX, degué despertar la insurrecció social del segle XVI i, en resum, qualsevol vel·leïtat històrica i/o lingüística que qüestionara l'*statu quo*.

En aquest sentit, estic convençut que a molts dels escriptors valencians de les darreres dècades del segle XIX —sobretot als d'ideologia més moderada i conservadora—, els degué passar una mica el que Pau Viciano (2021) ha detectat en l'actualitat, a propòsit del 500 aniversari de la revolta: que el record de les Germanies els degué fer «una mica de nosa» (per uns altres motius, és

clar). I fou així que es debateren entre el desig de reviuere un esdeveniment històric «tràgic però gloriós», ben significatiu per al poble valencià, i la incomoditat de reivindicar una insurrecció popular que podia provocar recels polítics i renovar antigues rancúnies, tal com afirmà *Las Provincias* a propòsit de l'estrena de *Lo darrer agermanat*. Per això, els intel·lectuals valencians que, com ara Manuel Danvila, no compartien l'ideari de la Renaixença —és a dir, no manifestaren cap interès a impulsar una identitat pròpia diferenciada de l'espanyola—, no tingueren inconvenient a condemnar aquella revolta popular del segle XVI.

Bibliografia

- ALMELA, F. (1930) «Relación de Blasco Ibáñez con el teatro», *Las Provincias* (20-02-1930), p. 5.
- BADENES, F. (1897) «Endressa a D. Honorat Berga y Garcias, president de “Lo Rat-Penat”», *Mariola. Llegendes del temps de les Germanies*, València, Estampa de Joseph Canales, pp. IX-XI.
- BOIX, V. (1845) *Historia de la ciudad y Reino de Valencia*, tom I, València, Imprenta de D. Benito Monfort.
- CARRERES, S. (1922) «Un palacio valenciano saqueado por los agermanados», *Las Provincias* (22-09-1922), p. 3.
- CEBRIAN, L. (1897) «Pròlech», dins F. Badenes, *Mariola. Llegendes del temps de les Germanies*, València, Estampa de Joseph Canales, pp. V-VII.
- CUCÓ, A. (1967) «Introducció», dins V. Blasco, *Narracions valencianes*, València, Impremta Fermar, pp. 5-19.
- DOLÇ, M. (1991) «Prensa i literatura. Ciutat de València (1837-1936)», tesi doctoral inèdita llegida a la Universitat Autònoma de Barcelona.
- ESCARTÍ, V. J. (2006) «Introducció», dins C. Llombart, *Lo darrer agermanat*, València, Institutió Alfons el Magnànim, pp. 9-44.
- (2010) «*Lo darrer agermanat* (1882): un “drama històric” de Constantí Llombart», *Revista de Llenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, 15, pp. 17-41.
- ESTRELA, J. E. (2018) *Esperit de valencianisme. Constantí Llombart (1848-1893)*, València, Institutió Alfons el Magnànim-Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació.
- EUGÈNIC (1914) «Ofrenes. Remembrança», *Las Provincias* (01-03-1914), p. 1.
- FENOLLAR, J. (1935) «Lo que se publica. La Germania “dels menestrals” de Valencia», *Las Provincias* (14-07-1935), p. 16.

- LLINARES, À. (2019) «Un poema romàntic de la Germania al segle XIX», *Saó*, 451, pp. 36-38.
- LLORET, J. (1926) «Los hombres de las Germanías. Guillem Sorolla. VI», *El Pueblo* (25-11-1926), p. 2.
- LLORENTE, T. (1887) *España. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia*. Valencia, tom I, Barcelona, Establecimiento Tipográfico - Editorial de Daniel Cortezo y C^a.
- PERIS, J. (1928) «Descàrrecs», *Rialles del voler. Poema dramàtic de la època de les Germanies*, València, Editorial Arte y Letras, p. 2.
- PIZCUETA, F. (1885) «Discurs llegit per lo president En Fèlix Pizcueta Gallel, croniste de València», *Lo Rat-Penat. Periódich Lliterari Quincenal*, 2 (01-01-1885), pp. 11-14.
- ROCA, R. (2011) *El valencianisme de la Renaixença*, Alzira, Bromera.
- (2012) «L'epistolari entre Teodor Llorente i Vicent W. Querol (1876-1889)», dins R. Roca (ed.), *Teodor Llorente, cent anys després*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 209-287.
- SALVADOR, C. (1935) «Història valenciana. Guerra de la Germania de València», *Las Provincias* (09-10-1935), p. 17.
- SIRERA, J. L. (1988) «Teatre polític al País Valencià (1868-1936). Algunes notes», *La Rella*, 6, pp. 57-72.
- VICIANO, P. (2016) «Manuel Danvila (1830-1906), un historiador acadèmic entre la crítica erudita y la política conservadora», dins M. Danvila, *La germanía de Valencia*, Pamplona, Urgoiti Editores, pp. V-LXXI.
- (2021) «Les Germanies en l'espill literari», *La Veu* (20-03-2021).